

Topografernes natur

Natur og naturhistorie i dansk-norske topografier 1750–1820

Signe Mellemegaard

Saxo-Instituttet, Afdeling for Etnologi, Københavns Universitet

E-post: signem@hum.ku.dk.

Abstract

Between 1750 and 1820, the topographical genre in Scandinavia changed to a significant orientation towards a thorough and systematic account of local natural resources, described through a natural history resting on classification. In fact, natural history became the very scheme or plan for the description of the location. This article looks at the notion of nature in these 'physical-economic' treatises between 1750 and 1820. Moreover, it looks at the way natural history became the very model or method for the topographies in the form of a 'classical episteme' as described by M. Foucault in *The Order of Things*, establishing knowledge as the arrangement of things in tables and systems of identity and difference. This is visible in the treatment of nature in the topographies but is also evident when it comes to the descriptions of the living conditions and the manner of living of the local population. The topographies, however, also have gaps and fissures that give way to the author's natural history practices, their scientific uncertainties and their sensibilities towards nature. It sometimes seems to happen inadvertently, sometimes to be actively used to raise the interest and engagement of the reader in local nature.

Keywords:

- *topographies*
- *natural History*
- *episteme*
- *natural history practices*

Inden for skandinavisk etnologi har 1700–1800-tallets sognetopografier spillet en særlig rolle. De kunne dels bruges som indholdsmættede beretninger om forskellige aspekter af det datidige hverdagsliv og lokalsamfund, dels som indgang til at forstå verdensbilledet hos topografen. Derfor er de da også blevet set som forløbere for etnologien som fag (f.eks. Stoklund 1979; 1979–1980; Adolfsson 2000; Hellspong 1989). I de senere år er de skandinaviske topografier blevet genstand for fornyet historisk og etnologisk interesse. Blandt andet har Adolfsson (2000) og Legnér

(2004) set på svensksprogede topografier med særligt fokus på skildringer af folkelivet og identifikationen med hjemland og hjembygd. I Norge har Eriksen (2007) beskæftiget sig med topografernes historieforståelse. Hun ser i forlængelse af Michel Foucault topografierne som udtryk for et 'klassisk episteme'; en bestemt vidensmåde, som prioriterede den systematiske kortlægning i form af skabelsen af ordener af identitet og forskel. Topograferne beskæftigede sig med fortidsminder, men på en måde som på sæt og vis var blottet for tid; der var ikke væsensforskkel på for- og nutid, og tiden havde ikke

evnen til at frembringe forskel, sådan som den kunne i det historiserende 1800-tal. Det var altså en grundlæggende ahistorisk beskrivelse af fortiden.

At topografierne lader sig forstå inden for rammen af det klassiske episteme, kan imidlertid også siges at gælde for topografiernes skildringer af naturhistorien. De behandler i høj grad naturhistorien som en systematisk kortlægning af arternes fordeling. I det følgende ser jeg nærmere på, hvordan naturen repræsenteredes i de dansk-norske topografier i perioden 1750–1820, og jeg argumenterer for, at naturhistorien i det hele taget i denne periode konstituerer topografiernes genre, vidensform og metode.

Brenna (2012) har vist, hvordan natur i Pontoppidans *Norges naturlige Historie* (1752–53) – en bog, som befinder sig i krydsfeltet mellem naturhistorie og topografi – kunne være mange ting på samme tid. Den repræsenterede således både naturressourcer i en statslige økonomi, rummede underholdende historier til et læselystent publikum og kunne være moralsk og æstetisk forbilledet. På samme måde indtog natur og naturhistorie i topografierne i denne periode flere roller. Her var naturhistorien også rettet mod muligheden for at udnytte naturressourcerne, men nytteperspektivet stod ikke alene. Naturen var også interessant i sig selv. Forfatterne af topografierne forstod sig formodentlig ligeså meget som andre naturhistorisk interesserede som naturelskende – dvs. i besiddelse af en bestemt følsomhed over for naturen (Mellemsgaard 2002), men genren tilsagde, at beskrivelserne forfattedes i en nøgtern og rationel form, som ikke tillod æstetiske eller moralske vurderinger. Ind i mellem dukker

der dog også i topografierne en følsomhed over for naturen frem i små huller og spækker.

Inspireret af Foucaults beskrivelse af det klassiske episteme og af nyere, mere praksisorienteret videnskabshistorie¹, men især af den etnologiske interesse for hverdagslige praksisformer ser jeg i det følgende på, hvordan topografierne og den topografiske genre blev til, og hvordan nogle iøjnefaldende brud med den også giver indblik i forfatterens mere eller mindre tilsligtede forhandlinger af genren.

Ethvert bidrag til Fædrelandets nøjere Kundskab maae være Patriotens kjercomment.

Det har især været de mange topografier, der kom frem i perioden mellem 1750 og 1820, der har haft etnologernes opmærksomhed. I denne periode affødte en ny ”økonomisk” interesse for fædrelandet fyldigere beskrivelser af lokalbefolkningens levevis, arbejde, skikke og sprog – og derved etableredes en slags tidlige etnologiske helhedsstudier. Også naturhistorie og naturlige ressourcer indtog nu en helt anden rolle. I modsætning til de tidligere topografiske og korografiske beskrivelser af udvalgte lokaliteter blev udførlige redegørelser for stedets naturhistorie fra nu af et nærmest uomgængeligt led i topografierne, fordi de skulle indhente viden om rigets udnyttede eller uudnyttede ressourcer. Den topografiske genre i denne periode havde således bl.a. sine rødder i fysiokratismen – læren om, at egentlig værdi kun opstod med de primære producenters arbejde – for den satte fokus på de teknologiske og ressourcemæssige forhold i forbindelse med navnlig bøndernes mangeartede udnyttelse af naturgrundlaget. I løbet af

1. fx den programmatisk *Cultures of Natural History* (Jardine mfl. 1996) og A. Secords studier af botaniske praksisser på landet i 1800-tallets England (Secord 1994).

1700-årene fandt topografierne en ret fast, næsten skabelonagtig form, hvori indgik en fremstilling af forholdet mellem mennesker og natur på afgrænsede lokaliteter; men også en ny interesse for fædrelandets natur.

En af de topografier, dansk etnologi især har gjort brug af, både som kilde (fx Steensberg 1969; Damsholt 2002; 2016) og i faghistoriske fremstillinger (Stoklund 1979; 1979–1980), er præsten Niels Blichers *Topographie over Vium Præstekald* (1795). Topografien er en grundig beskrivelse af den midtjyske egn: de to sognes beliggenhed, bebyggelsesstruktur, fysiske beskaffenhed inkl. naturhistorie, indbyggernes levevis og levevilkår og ikke mindst deres sammensatte økonomi. Blicher er da også en god 'etnograf', ligesom han er en vidende og kapabel naturhistoriker med evnen til både at iagttage naturen og diskutere sine fund. Blicher forklarer indledningsvis topografiens formål ved at citere en anmelder af en tilsvarende topografi fra Sjælland et par år tidligere: "ethvert Bidrag til Fædrelandets nøjere Kundskab maae være Patrioten kjerkomment, og altsaa især udførlige Topographier over enhver liden Deel deraf" (s. xiii). Blicher fortæller også, at han har hentet inspiration til topografien fra en række norske topografier.

Den topografi, som anmeldelsen i *Lærde Efterretninger* omhandlede, var sognepræsten S. M. Beyers *En geografisk-historisk og oeconomisk, physisk-antiquarisk Beskrivelse over Bringstrup og Sigersted Sogne* (1791). Den kendetegnes af Beyers store historiske og antikvariske interesse og er fokuseret på egnens oldtidslevn. Ud over dette og agerdyrkingen, de lokale økonomiske ressourcer, folkemængden, befolkningens levemåde og huslige flid bliver der dog også plads til en 'oekonomisk-physisk Beskrivelse'. Topografien indeholder derfor også – uden nogen form for motiverende indledning – en alfabetisk liste over de planter (på dansk), han

har iagttaget på egnen, med angivelse af voksested og ofte også kortfattet beskrivelse af den brug, almuen gør af dem. Derefter følger en tilsvarende liste over træarter, fisk og de såkaldte firfødde dyr – sådan man fandt i de fleste af samtidens topografier.

Beyer og Blichers topografier har i deres opbygning mange lighedspunkter: ligesom topografierne i almindelighed indledes de begge med en omtale af beliggenhed, bebyggelsesstruktur og landskab. Både Blicher og Beyer behandler nu naturhistorien, agerbruget og bøndernes vilkår, og endelig deres særlige karakter, sæder og skikke. Men hvor Beyers beskrivelse hele tiden er tilbageskuende og hæfter sig ved oprindelser: de ældste indbyggere på stedet, oldtidslevnene og myterne, og hvor det naturhistoriske virker påklistet og umotiveret, så har Blicher mere fokus på den præcise beskrivelse af sognenes naturhistoriske forhold og ikke mindst ofrer han megen opmærksomhed mod indbyggernes levevis og levevilkår.

Beyers antikvariske interesse for oldtidslevn og Blichers optagethed af samtidige samfundsforhold i en art helhed, der rummer både naturforhold og kulturforhold, kan siges at repræsentere hver sin tradition inden for topografierne; hhv. en antikvarisk og en fysisk-økonomisk (jfr. Legnér 2004). Den antikvariske, topografiske tradition, som Beyer repræsenterer, går i Danmark-Norge tilbage til før 1700-tallet. Her drejede det sig ikke mindst om via inskriptioner, mindesmærker og stamtavler at fastslå slægtslinjer, privilegier og rettigheder og bevare dokumentationen herfor, samtidig med at de lovprisende beskrivelser skulle vise fædrelandets glørværdige historie (Eriksen, 2007:19). Dette videreførtes med de spørgsmål, som Danske Kancelli i 1743 udsendte til stifter og amter med det formål at skabe materiale til Danmark-Norges beskrivelse. Spørgsmålene vedrørte en række

forskellige og mere eller mindre adskilte forhold: korn- og frugtproduktion, jagt, skov, luftens egenskaber og sygdomme, milepæle, ”Indvaanernes egenskaber, inklinations og ondgefehrlige tal”, losse- og ladepladser og meget mere, og blev sendt til besvarelse hos stifter og amtmænd, som lod dem gå videre bl.a. til sognepræsterne. Emnerne var spredte, men de synes primært at have med den gode administration af riget at gøre, ligesom også Arent Berntsens topografiske værk *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* (1656) langt tidligere havde været det. Besvarelserne af spørgsmålene blev aldrig udnyttet til den planlagte udgivelse, og i 1754–55 udsendte Laurids Thurah en ny række spørgsmål til besvarelse hos bisper og amtmænd, som især gik på lokale, bemærkelsesværdige antikviteter, indskrifter og levn af hedenske monumenter (Henningsen 2010).

Planen med Thurahs indsamling af materiale var at publicere beskrivelser af de enkelte egne, men han fik kun selv tre ud i sin levetid: *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Bornholm* (1756), og tilsvarende over *Amager* (1756) og *Samsø* (1758). Der tale om flotte og veludstyrede værker med pompøse stik i kvartformat. Bøgerne indeholder beskrivelser af stederne, inkl. landskabet, landbruget og jagten, men fokus er på det antikvariske, og en stor del af værkerne består af optryk af skriftlige kilder og indskrifter.

Blichers topografi tilhører kategorien af ’fysiske-økonomiske’ topografier, som kom frem med inspiration fra Erik Pontoppidans *Norges Naturlige Historie* (1752–53) og Hans Strøms *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Søndmør* (1762). Især sidstnævnte blev forbillede ikke kun for Blicher, men for en hel strøm af topografier, ofte under betegnelsen ’fysisk-økonomisk Beskrivelse’, med tiden dog suppleret med flere

adjektiver og bindestregs-kombinationer: naturlig-, statistisk-, geografisk-, topografisk-, evt også historisk-. Sidst i århundredet vinder betegnelsen ’topografi’ ind bl.a. gennem *Topografiske Journal for Norge* – og det bagvedliggende ’Topografisk Selskab’ fra 1792 og frem. I disse topografier fylder naturhistorien, ressourcerne og muligheden for at ophjælpe de primære erhverv betydelige roller. De fremtræder som tilgængelige og anvendelige bøger, der udpeger konkrete muligheder for forandringer og forbedringer – fra slutningen af 1760’erne og frem i det langt billigere oktavformat (jfr. Horstbøll, 2009).

Men selvom Beyer og Blichers topografier kan siges at repræsentere hver deres tradition, så viser de også, at de to traditioner blandes: For Beyer er den ’oeconomisk-fysiske Beskrivelse’ med tilhørende alfabetiske lister over arterne uomgængelig i beskrivelsen af Bringstrup-Sigersted. Og selvom det ikke for ham bliver hovedsagen, har Blicher på sin side også interesse for oldtidshøje på egnen og har endda selv udgravet én af dem.

I topografierne efter 1750 er naturhistorien således en vigtig del, selvom den behandles med vekslende emfase og dygtighed. Naturhistorien er vigtig, fordi den udgør den grund, som den lokale økonomi hviler på, hvad enten denne mest består af agerbrug, fiskeri, minedrift eller skovbrug. Men naturhistorien handler ikke kun om den økonomiske nytte for lokalsamfundet og fædrelandet i det hele taget. Den er også interessant i sig selv.

... især udførlige Topographier over enhver liden Deel deraf

Kendskabet til fædrelandet er ”næst efter den at kende Gud og sig selv, uden Tvivl den vigtigste” mente topografen Wilse (1767:6), og også Essendrop (1761) så topo-

grafierne som et patriotisk foretagende. Også de mindre lokaliteter havde deres plads, for beskrivelsen af dem kunne med tiden danne baggrund for fuldstændige geografiske beskrivelser af hele landet (Strøm 1784; Essendrop 1761). En vigtig del af dette rationale var at kortlægge udnyttede og uudnyttede ressourcer, fx som når Strøm (1784: upag. fortale) mente, at det ville være gavnligt med større viden om metaller, eller at almuen vidste mere om spiselige planter. At gøre steder om i bogform gjorde det ligefrem muligt at få kendskab til en egn på afstand: ”Man kan ved at løbe slige Skrifter igiennem, midt i Rigernes Hovedstad og uden at forlade Stedet, gjøre et slags indenlandske Rejser”, skriver Strøm (ibid).

Fysiokratismens læresætning, at bondestanden er landets egentlige grundstøtte, hvorpå også andre stænders økonomi hviler, gengives næsten enslydende hos både Essendrop (1761) og Blicher (1795)²: det er bøndernes virke, der er den egentlige rigdomskilde, og topograferne er helt på det rene med, at denne rigdom ikke kun kommer af agerdyrkningen, men i høj grad også af andre næringskilder: fiskeriet, kvægavlen, minedriften, skovbruget osv. Ganske vist er der stor opmærksomhed mod mulighederne for at forbedre agerbruget gennem tekniske og sociale reformer, men endnu større mod mulighederne for at finde endnu uudnyttede ressourcer, og de dansk-norske fysisk-økonomiske beskrivelser har fra starten opmærksomheden rettet mod Norge: der er her de uudnyttede ressourcer først og fremmet har hjemme. Da endelig topografierne over danske lokaliteter i løbet af 1780'erne følger trop, synes der er at være en forkærlighed for den vestligste del af

landet, afsidesliggende øer og andre yderområder. Beyers topografi over Bringstrup-Sigersted udgør undtagelsen – men som nævnt har den også et andet hovedsigte end det ’fysisk-økonomiske’. I almindelighed synes nemlig det agerdyrkende, østdanske land ret uinteressant.

Selvom beskæftigelsen med naturhistorien og affattelsen af beskrivelsen efter flere forfatteres udsagn er forbundet med megen fornøjelse, så synes de også at opfatte det som lidt af en patriotisk pligt. I flere tilfælde blev topografierne da også til på opfordring, f.eks. fra Landhusholdnings-selskabet (Wilse 1779 og Blicher 1795). Men størstedelen af forfatterne synes på egen foranledning at føle en pligt til at bidrage til kendskabet til fædrelandet, slet og ret foranlediget af fremkomsten af andre beskrivelser af sogne og præstegæld. Genren kaldte altså i sig selv på beskrivelser – helst af de lidt afsidesliggende egne, som kunne fremvise noget bemærkelsesværdigt i fysisk-økonomisk henseende.

Den lange række af ’fysisk-økonomiske beskrivelser’, som fremkom i Danmark-Norge i sidste halvdel af århundredet, udgjorde da også et korpus af tekster, som henviser til hinanden på kryds og tværs, både im- og eksplicit; både i forbindelse med, hvordan en topografi bør se ud, og med diskussioner af de enkelte emner. Der synes altså at være en bevidsthed om et genræmessigt og indholdsmæssigt fællesskab (jfr. Eriksen 2007:26). Topografierne fik hurtigt en meget ensartet struktur, og det blev Strøm, der satte normen: Efter en introduktion til topografien i snæver forstand, altså jordoverfladens beskaffenhed i form af bjerge, dale, søer og hav, følger en omhyggelig gennemgang af de tre natur-

2. Essendrop (1761:upag. fortale): ”Agerdyrkningen er den første, ypperste og største Grund-Støtte til et Lands Opkomst og Velstand”, Blicher (1795:88): bønderne er... ”Statens Grundstytte, og ved hvilken vi alle leve”.

riger: stenene, planterne og dyrene, som danner en art afsæt for den omfattende og grundige behandling af indbyggernes økonomi: korn- og kvægavlen, sejladsen og fiskeriet og endelig en behandling af indbyggerne, deres meninger og skikke, legemsbeskaffenhed og levemåde. ”For at gaac ordentlig og tydelig til Verks, har ieg [...] betragtet først de blot naturlige Ting, og siden de Konstige, om jeg saa maa kalde dem” (Strøm 1762: upag. fortale).

Lignende opbygning kan genfindes med mindre variationer i de efterfølgende fysisk-økonomiske beskrivelser. Således kan det variere, hvor meget der gøres ud af vejr og klima, hvor omtalen af kirker og andre offentlige bygninger hører til, ligesom det veksler, hvor meget der gøres ud af indbyggernes levevis og levemåde, men hos de fleste involverer det som hos Strøm en gennemgang af deres karakter, levemåde, klæder og boliger, sprog og talemåder.

Topografierne rummer altså en klar ide om, hvordan sådanne skal disponeres – og denne plan eller orden er en helt essentiel del af topografien. Blicher (1795) fortæller eksempelvis, at han ikke har regnet med, at hans værk kunne komme i betragtning til Landhusholdningsselskabets præmie for den bedste topografi, slet og ret fordi den ikke har en plan, der ville falde i selskabets smag. Han har i stedet måtte skabe ”min egen Plan, og bruge min egen Maneer” og forme sit eget ”Ideal af en pragmatisk Topographie” (s. XI). Beyers topografi (1791) fik en hård medfart af anmelderen, som fandt den fuld af fejl, skødesløs og slet. Ikke blot er de historiske og antikvariske oplysninger upålidelige, og en række af de naturhistoriske oplysninger fejlagtige og artsbestemmelserne usikre. Der hersker også uorden i topografien, idet de

mange antikvariske oplysninger er spredt ud over hele bogen. Kapitelinddelingen er således ikke adækvat, mener recensenten³. Beyer formåede efter dennes udsagn ikke at holde det historiske ude af de øvrige kapitler, og dermed levede hans topografi ikke op til forventningerne – ramte altså slet og ret ikke genren, som fordrede en bestemt og konsistent disponering.

En passende orden og plan var altså essentiel. Topografisk Selskab, som havde til formål at fremme udarbejdelsen af norske topografier, udgav da også i 1792 et sådant ’Schema’, hvorefter beskrivelserne passende kunne udformes. Den præsenteres med følgende bemærkninger, hvori orden, tabel, regel, plan og skema omtrent bliver synonymmer: ”Da det er fornödent, at enhver Arbejdende iagttager en vis Orden, saa forelægges Selskabet medfølgende Tabel ..., der er befundet let og ordentlig, og fortjener at bruges som Regel, hvorefter saadane Beskrivelser indrettes. Dog maae det ogsaa staae enhver frit for at vælge sin egen Plan, eller hvad anden han vil bruge, om nogen bedre, end den her opgive, maatte forefindes”⁴. Ordenen er ikke bare den orden, beskrivelsen skal formidles i, men også det perspektiv, indsamling af materiale skal ske i. ”On pourrait en conclure que la topographie couvra tous les domaines, mais plutôt que par ses objets, il semble plus judicieux de la définir comme une méthode”, skriver den franske geograf Nicolas Verdier i en beskrivelse af det sene 1700-tals topografier⁵. Ordenen udgør i bund og grund den topografiske metode.

En ordentlig natur

Naturhistorien optager en væsentlig plads i de dansk-norske topografier 1750–1820.

3. Anonym i Kjøbenhavnske lærde Efterretninger 1792, no. 2 s. 113.

4. Topographisk Journal for Norge, 1792-93. vol 1, nr 1-4.

5. <http://www.hypergeo.eu/spip.php?article310>.

Første Deel Pag. 10															
I. Den Mathematisk Deel	indholder Stedets	Topographic	Korterne.	1.	Det Geistlige.	Kirkevaesenet.	Egen Religion.	30.							
			Maalet.	2.			I fremmede	39.							
			Maaen og Staal.	3.			Om Secter.	40.							
			Lage.	4.			Latinsk Skole.	41.							
			Figur og Størrelse.	5.			Dansk og Lybsk.	42.							
			Udfigt.	6.			Mødre.	43.							
			Grund.	7.			Styrke.	44.							
			(Sogne)	8.			Subalternation.	45.							
			(Sæder)	8.			Indkomster.	46.							
			Bebyggelsen.	9.			I Almindelighed	47.							
II. Den Oeconomiske Deel	Begyndelse om	Bognings- Raade	Bognings- Raaden	10.	I henfende til	Næringen og Arbejdsverne.	I Besonderlighed.	48.							
			Højenes Læl.	10.			Handværkerne.	49.							
			Ansættelse	11.			Fabrikkerne.	50.							
			Geistlige Kirker	12. 13.			ic.	51.							
			Hospitalet.	14.			Mølleværkerne.	51.							
			Skoler.	15.			Handlens Art.	53.							
			Militaire.	16.			De Handlende.	54.							
			Civile.	17.			Markeder.	55.							
			Festnings Værker.	18.			Prise.	56.							
			og Styrke.	19.			III. Den Historiske Deel	Handelen.	Ind- og udgaaende	57.					
Døde og Føddr.	20.	Wahre.	57.												
Stattende.	21.	Syladsen.	58.												
Communicerende.	21.	Bynen.	59.												
Familier ic.	22.	Hofvaesenet.	60.												
Religioner.	23.	Langder.	61.												
Rationer	23.	I ser Indquarterin-	62.												
(Stænder.)	24.	gen.	62.												
Næringen.)	25.	Balance i den Bor-	63.												
Borgerkab.	25.	gerlige Næring.	63.												
III. Den Politiske Deel	Øvrighed.	det Verdslige.	Øvrigheds Personer	26.	IV. Den Historiske Deel	tracter	Stedets Hændelser.	Hvortil komme til Slutning.	77.						
			Ret.	27.				I ser om	Ældste Indbyggere.)	73.					
			Ven for Rettens Per-	28.					Antiquiteter.	73.					
			soner	28.					Politiske Historie.	74.					
			Byens Indtægt)	29.					Krigs-Historie.	75.					
			Udgift)	29.					Korrigte Planer.	76.					
			Privilegier.	30.					Forslag til Forbedring	77.					
			Jus Asyli.	31.					I ser om	77.					
			Sæder og Legata.	32.					om deres	70.					
			(Sikkerhed og)	33.					Indvaanernes Sæder.	70.					
Brandvæsen)	33.	I ser om	72.												
De Fattiges Væsen.	34.	De Reformerte.	71.												
Øyge.	35.	Toderne	72.												
Fremmede.	36.	IV. Den Historiske Deel	Stedets Hændelser.	Hvortil komme til Slutning.	tracter	Stedets Hændelser.	Hvortil komme til Slutning.	77.							
Bequemligheder.	37.								I ser om	Stedets Hændelser.	Hvortil komme til Slutning.	tracter	Stedets Hændelser.	Hvortil komme til Slutning.	77.

Indholdsfortegnelsen til første del af J.N. Wilses Fuldstændig Beskrivelse af Fredericia (1767) vidner om forfatterens systematiske og ordensskabende fremgangsmåde. Den falder i fire dele; en 'matematisk' (bl.a. befolkningsstatistik); en 'politisk' (byens organisering); en 'økonomisk' (næringsveje) og en 'historisk' (behandler det historiske såvel som indbyggernes leve- og tænkemåde). I bogens anden del behandles naturhistorien og landhusholdningen. Den afbildede indholdsfortegnelse er nærmest et billede på det klassiske epistemens ordensvidenskab.

Den præsenteres næsten altid på en måde, hvor beskrivelsen af beliggenhed, topografi og bebyggelsesstruktur giver afsæt for gennemgangen af de tre naturriger, som altid forløber i en rækkefølge, der havde været i brug siden middelalderen: sten, planter, dyr (jfr. Goldschmidt 2012). I alle tre naturriger består fremstillingen i en identifikation af de tilstedeværende lokale arter. Hos Blicher hedder kapitel 2s overskrift således 'Stenarter', som uden yderligere bemærkninger gennemgås paragraf for paragraf: kampesten, spadeier (en slags flint), tordensten osv. Planterne bliver præsenteret som lister – oftest alfabetisk ordnet efter dansk, sjældnere efter latinsk navn, og ofte med kortfattede oplysninger om lokalt voksested og almuens brug af dem. Og

endelig er dyreverdenen også udformet som en gennemgang af arterne. Naturhistorien er altså en artsdifferentiering, og dermed består det grundlæggende naturhistoriske arbejde i topografierne af indsamling og artsbestemmelse; at skabe en slags inventarium i et ordnet system.

Topografierne ligner dermed i opbygning, sprog og fremgangsmåde de naturhistoriske introducerende værker, som kommer til i løbet af århundredets sidste del. Her indføres læseren i naturens verden igennem beskrivelser af arterne. Det sker oftest ved en indledende diskussion af de anlagte principper for opdelingen i naturriger og den videre klassifikation af arterne, og derefter gennemgang af de enkelte arter med relativt udførlig beskrivelse, angivelse af levested og levevis, og ofte også med information om den nytte, arten har for mennesker (se fx Büschings *Underviisning i Natur-Historien* (1779), Ruffs *Naturhistorie for børn* (1784) eller Blumenbachs *Haandbog i Naturhistorien* (1793)⁶). Topograferne har da også haft naturhistoriske værker ved deres side under udarbejdelsen – oftest nævnes Linné og forskellige floraer; dvs. bøger, hvor denne artsdifferentiering var særlig fremtrædende, men også andre titler fungerer som referenceværker. De naturhistoriske værker, forfatterne kunne trække på, havde altså samme måde at gå til naturbeskrivelsen. Men i topografierne blev det en knappere form, for arterne skulle ikke beskrives, men kun identificeres, hvilket kom til at understrege karakteren af nøgtern opregning af arter.

Men mere end topografierne synes at trække på naturhistorisk litteratur, florerer

henvisninger til andre topografier i dem. Og her er det især Strøm, der forsyner topograferne med den fornødne viden, men også Pontoppidan, som netop placerer sig i krydsfeltet mellem naturhistorie og topografisk/korografisk beskrivelse, går igen. Dermed bekræftede og gentog de senere forfattere topografiernes opbygning, sprog og fremgangsmåde.

Topografierne fremstår dermed i høj grad som eksponenter for det klassiske episteme, som Foucault ((1970) 1994:ix) beskrev som det, der erstattede renæssancens og løb forud for det moderne. Siden da er ideen om epistemerne blev kritiseret for i for høj grad at være en epoketænkning, at negligere det sammensatte og usamtidige og for ikke i tilstrækkelig grad at kunne indarbejde den praksis, som lå bag vidensformen og teksten. Ikke desto mindre giver begrebet om det klassiske episteme en forståelse af den vidensform, som synes at være på spil. I følge Foucault var viden i det klassiske episteme at skabe systemer af forskel og identitet i en veldefineret orden, og naturhistorien er netop et af de tre områder, Foucault undersøger nærmere i *Ordene og tingene*. Naturhistorien i perioden drejede sig om at se på karakteristiske træk i den enkelte naturgenstand og placere den i forhold til andre lignende. Det var altså taksonomien, der var i centrum, og viden tog form af denne ordensskabelse i et system eller 'tabula', hvor enkelte naturgenstande gennem modstillinger og gruppering efter udvalgte fællestræk kunne placeres efter arter, klasser og ordener i et system (s. 125ff). Det skete på baggrund af synlige variable – for planternes vedkommende i

---

6. Blumenbachs bog var sammen med V. de Bomares store 8 binds opslagsbog i *Naturhistorie* tilsyneladende blandt de mest udbredte naturhistoriske bøger – at dømme efter nogle igangværende og foreløbige undersøgelser af bogbesiddelser i skifte- og auktionsprotokoller for København og to udvalgte sjællandske herreder (Løve og Ars), samt en lang række trykte kataloger over bogauktioner i Danmark-Norge. Strøms Sundmørsbeskrivelse var også relativt almindelig, mens Linnés *Systema Naturae* og den franske naturhistoriker Buffons flerbindsværk om naturhistorie synes at have været noget mindre udbredt.

bestemte former for rødder, stængler, blade, blomster eller frugt. Det betød, at synet fik næsten fuldstændigt primat (s.133), og den systematiske observation efter fastlagte skelnemærker gjorde, at alle i princippet kunne gøre samme observationer (s.134).

Denne 'ordensvidenskab', hvor klassifikationen er central, kendetegner topografiernes arbejde med naturhistorien, og de vælger alle stort set samme opbygning og rækkefølge i redegørelsen for lokalitetens naturhistorie. Det gælder helt ned i rækkefølgen af de enkelte dyrearter. Klassifikationsvidenskaben betyder opdelingen i naturriger, og der findes mange og konkurrerende systemer herfor, som også eksplicit diskuteres i topografierne. Men når det kommer til dyrene er det anvendelsesaspektet, der bestemmer rækkefølgen⁷ – og dermed videreføres en tradition fra de tidligere topografiers – ganske vist langt mindre grundige – afsnit om lokalitetens dyr og planter. Afsnittet om dyr i Essendrops *Physisk Oeconomisk Beskrivelse over Lier Præstegield* (1761) indledes med de "nyttige og umistelige": hestene. Så følger malkefæt, får, geder, svin, hunde, katte og gæs i en rækkefølge, som bliver mere eller mindre almen for topograferne. "Af vilde Dyr", fortsætter Essendrop i kapitlet om disse, "fortiener Biørnen med Billighed det første Stød" på grund af den skade, dyrene forvolder menneskene. Mere almindeligt hos topograferne er at fortsætte rækken af dyr efter de mest anvendelige; og her kommer hjortene næsten altid først. "Blandt vilde Dyr sættes almindeligen Hjorte og dernæst Hinder øverst paa Listen, men disse haves nu aldeles ikke", skriver Skovgaard (1804: 51) fra Bornholm. Det er hjortenes rolle som vildt, der gør dem nyttigst.

I ganske mange af topografierne opregnes tamme og vilde dyr dog ikke som hos Skovgaard og Essendrop i hvert sit kapitel, men blandt hinanden. Det gælder fx Strøm (1762), som lister alle dyr alfabetisk efter dansk-norsk navn i rækkefølgen: Aftenbakke, Biørn, Bukke og Geder og senere: "Hunde, saavel Stue-Hunde som Bue-Hunde", mens Olavius (1787) i sin opregning af de firfødde dyr, orme og insekter på Skagen bevæger sig gennem punkterne: 1) heste, 2) køer, 3) får, 4) svin, 5) katte, 6) mus, 7) igler, 8) rotter, 9) harer og 10) hunde (af hvilke der bl.a. findes spanske hunde og puddelhunde) og derefter orme og insekter. Klassifikationen har altså tydeligt primat over de sammenhænge, arterne indgår i.

Der kan således være variationer i, om vilde og tamme dyr behandles hver for sig, og i, om forfatterne vælger alfabetiske eller systematiske lister. Men i alle tilfælde vidner topografiernes behandling af naturhistorien om en klassisk ordensvidenskab. Man kan endda hævde, at topografierne i det hele taget er udtryk for denne ordensvidenskab: hele planen, ordenen eller 'tabellen' danner en klassisk-epistemisk metode. Den naturhistoriske ordensvidenskabelige fremgangsmåde er således model for den topografiske beskrivelse i sin helhed, selvom topografierne også udvikler sig til en genre og metode for sig selv. Den naturhistoriske fremgangsmåde kan illustreres af den måde, lokalbefolkningen indgår i topografiernes beskrivelser. De antikvariserende topografier, f.eks. Thurahs forskellige *Omstændelige og tilforladelige Beskrivelse*'s, rummer kapitler om befolkningens naturel, læsning, dialekt mm. Men i topografierne fra midten af 1700-tallet får befolkningen en anden placering.

7. Om nytteperspektivet og den antropocentrisme, der flyder ud af denne, hos Pontoppidan, se Goldschmidt 2012.

I *Norges naturlige Historie* havde Pontoppidan inkluderet to kapitler om "Den Norske Nation", idet han bemærkede, at planen egentlig ikke havde været at skrive om Norges indbyggere, "Men efterdi denne Sag dog ikke kand siges, at gaae uden for den naturlige Histories Grænser" bør man nok ikke "ganske forbigaae Guds Hænders allerædelste Gierninger i samme Land, nemlig dets fornuftige Indbyggerses Naturel og hvad som har Sammenhæng hermed" (II:356). I kapitlerne beskriver Pontoppidan de første indbyggere og nordmændenes naturlige beskaffenhed (velvoksne, stærke, muntre, kløgtige og behændige – noget der kommer af den særligt sunde luft, men også friheden fra hoveri og tvang), deres mad og drikke, i mindre grad også deres dragt og bolig. For Pontoppidan hører den norske nation således naturligt med i naturhistorien.

Indbyggerne er altså en del af det objekt, der kan beskrives naturhistorisk; især da deres fysiske naturel. Hos Blicher kommer kapitlet 'Sognefolkens naturlige Anlæg' umiddelbart efter kapitlet om de firfødede dyr. Det handler da også om befolkningens højde med konkrete og navngivne eksempler på særlig høje eller lave indbyggere i sognene, hvorefter deres sjælevner og karakter diskuteres i sammenligning med andre landsdele. Det udgør overgangen til næste del af topografien, som handler om økonomien. Også hos Blicher danner indbyggernes legemsbeskaffenhed således overgangen mellem dyreverdenen og den udførlige beskrivelse af levevis og levevilkår. Menneskets fysiske fremtræden er altså genstand for en naturhistorisk tilgang, og derfor fremtræder befolkningen som en af de ressourcer, topograferne kunne være optaget af (jfr. Damsholt 2002).

Strøm er ligesom Blicher en god og omhyggelig folkelivsskildrer. Af gode grunde

gør han meget ud af fiskeriet på Sunnmøre, og det er karakteristisk nok også noget, der kan klassificeres: Overordnet set kan fiskeredskaberne således deles i fire: angel, garn, vod og andre måder. Inden for hver af disse kan igen deles: der er på Sunnmøre således seks måder at angle på, og i visse tilfælde kan man igen udspecificere inden for disse. Der skelnes og sammenlignes, ordnes og klassificeres, men der er et fravær af organiske sammenhænge, fiskeriet kan indgå i. Sammenlignet med senere fremstillinger er den 'ordensvidenskabelige' skildring af folkelivet påfaldende u-eksotisk: Indbyggerne bebø landskabet ligesom dyr og planter, fartøjer og fiskeredskaber på en måde, der kan systematiseres og klassificeres, men ikke skal sentimentaliseres, eksotiseres eller historiceres.

Naturen i topografierne: fra natur som herlighed til natur som ordentlig og forunderlig

I de fysiske-økonomiske beskrivelser fra 1750–1820 er naturressourcerne og naturhistorien således en fast del. Ganske vist havde sten, dyr og planter også tidligere spillet en rolle. I spørgsmålene fra 1743 indgår dyrehaver, mineralia, naturalia og vildt, og også hos Thurah er spørgsmålet om vildtet vigtigt. Det minder om den måde, disse ressourcer indgår i Arent Berntsens *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed* (1656), som også handler om at skabe et overblik over jordegodsets ressourcer til gavn for administration af godser og rige. Naturressourcerne rummes i begge tilfælde af begrebet 'herlighed', og hos Thurah behandles de ret kortfattet i en omtale af skovene og den mulighed for jagt, disse giver, og de særligt giftige dyr, der optræder. Hvad angår Bornholm er det tydeligt, at Thurah er ganske optaget af øens muligheder for udførsel af forskellige råvarer, som

synes at adskille sig fra de senere topografiers optagethed af de mangeartede lokale ressourcer, som på forskellig måde kan indgå i bøndernes økonomi. Det er en slags merkantilisme i lille format, der står over for de senere topografiers fysiokratisme.

I de topografier, der kommer til mellem 1750 og 1820, er det ikke 'herligheden', der står i centrum, men de uudnyttede ressourcer. Det er ikke godsets eller rigets forvaltning, det handler om, men fædrelandets opkomst. Skildringerne har ikke længere karakter af glørværdige fremstillinger eller hjælpemidler i godsernes administration, men af nøgterne, objektive, økonomiske overblik. "Den nye topografiske litteraturen på 1700-talet markerer eit skifte i skrivemåte. Det høgstemde og ordrike frå barokklitteraturen blei i skriftene avløyst av ein knappare og meir konsis prosatil", konstaterer litteraturforskeren O. Grepstad (1997:294).

Hos Pontoppidan (1752–53) havde naturen været flere ting (jfr. Brenna 2012). Den var (fysiko-teologisk) velordnet og veltilrettelagt: de klimatiske forskelle mellem Øst- og Vestnorge gør det eksempelvis lettere for østlændingene at transportere tømmer om vinteren og for vestlændingene at få udbytte af agerbrug og fiskeri. Og den rummede forunderlige fakta, som læseren kunne forlyste sig med – fx er dyrene klogere, end man skulle tro: egeret bruger halen som sejl, når den skal over elvene, bjørnen kan tage mennesker som gidsler, og lomviens unger kan kende deres egne forældre i koloniens hav af fugle. I naturen kunne læseren endvidere hente moralske forbilleder for menneskesamfundet: gæssene danner læ for hinanden, når de flyver i kiler, hjortene hviler hovederne på hinandens bagkroppe, når de svømmer over en elv.

Den topografiske tradition, som den formede sig fra 1760'erne med dens systematiske ordnen og præcise iagttagelser og bestemmelser, tillod ikke rigtig æstetiske eller etiske vurderinger eller subjektivt sansede og formidlede fakta. Alligevel dukker naturens skønhed og det sansende subjekt ind i mellem frem ligesom hos Pontoppidan og tenderer til at sprænge topografiens rammer.

Naturhistoriske praksisser

Naturen i topografierne er velordnet. Skal man tro Foucault, så har den systematiske, klassificerende tilgang til lokaliteten tendens til at simplificere naturhistorien til bestemte overflader og synlige kendetegn (jfr. også Cooper, 2007:80). Topografiernes karakter af nøgtern beskrivelse, hvor det betragtede subjekt som udgangspunkt ikke er tilstede i teksten, synes bekræftet af den samtidige nærhed og distance, som kom af, at de for en stor del var forfattet af præsten det sted, de nu havde fået embede. Kun et fåtal beskrev derfor deres fødeegn⁸.

Forfatterne kunne ganske vist i fortalerne formulere deres kærlighed til fædrelandet og deres afhængighed og taknemmelighed over for andre topografer eller naturinteresserede og -elskende. Men når det kom til at formidle sig i den topografiske form, havde denne følsomhed og subjektivitet ikke nogen oplagt plads. Alligevel kommer forfatteren ind i mellem til syne, både i forbindelse med, at læseren får oplysninger om betingelserne for udarbejdelsen af topografien, og fordi der åbner sig huller og sprækker i den klassificerende form, som tillader andre repræsentationer af naturen at komme til syne.

De af forfatterne, som virkede som præster, var vant til at lave indberetninger om forhold i deres sogn. Men arbejdet med

8. tilsyneladende i modsætning til svenske forhold: Legné (2004) s. 11ff: hvor interessen også var for den lokale 'fosterbygd'.

topografierne var langt mere omfattende (om end 'frivilligt' modsat indberetningerne (Paludan 1822: ix-x)). Det krævede ikke alene optællinger af folketal (ud fra materiale, som præsterne havde tilgængeligt), men også beskrivelse af egnens fysiske fremtræden, ofte også korttegning⁹, beskrivelse og bestemmelse af jordarter, sten, planter og dyr, hvilket forudsatte forfatterens egne feltarbejder suppleret med samtaler med egnens indbyggere. Den videre beskrivelse af bondens økonomi: driftsformer, dyrehold osv. må man formode forfatterne har skaffet sig ved en kombination af samtaler med sognebørnene og egne iagttagelser. Der er ikke mange spor af det konkrete indsamlingsarbejde i teksterne, og dog dukker det stedvist op i fortaler, referencer, undskyldninger og diskussioner.

Det var de færreste af topografiernes forfattere, der havde egentlig naturhistorisk uddannelse bag sig, og derfor måtte de på egen hånd sætte sig ind i stofområderne, først og fremmest ved hjælp af litteratur. Nogle lånte sig også frem til herbarier eller fik instruktioner af naturkyndige. Det kunne være andre embedsmænd eller lokale naturkyndige. I denne henseende adskiller denne periodes topografier sig også fra de tidligere: topograferne stiller sig ikke længere tilfreds med at sammenstille andres indberetninger, men observerer, ordner og sammenligner. Topografierne er da også fulde af undskyldninger over manglende viden. Selv toldereren på Skagen Olaus Olavius (1787), som ellers havde en omfattende naturvidenskabelig skoling bag sig, lyder som et ekko af andre, når han beklager, at han må være så kortfattet om insekter, som han ikke er så belæst indenfor. Mange af forfatterne klager over manglen på gode biblioteker, som skulle gøre

studierne mulige, selvom ikke andre går så langt som Blicher (1795), som beklager, at han i så henseende bor i en 'ørk'. Af topografierne ses ofte, hvilke referenceværker der kom i anvendelse, fordi det hører til genren at være tydelig med, hvilke systemer arterne er bestemt efter. Schade (1806) nævner eksempelvis, at han har brugt forskellige floraer, Linnes *System* og Wads *Dyrehistorie*, og at han har fået oplysninger fra landinspektøren, byfogeden, provster, sognepræster og proprietærer. En del af forfatterne henviser også til deres egne forsøg med dyrkning af planter el. lignende. Olavius (1787:349ff) beretter om sine forsøg med et jordbor, han havde fået stillet til rådighed til at gøre forsøg med jordarter. I sin beskrivelse af Fredericia (1767) bruger Wilse både et utal skriftlige kilder og mundtlige beretninger og egne iagttagelser. Han går grundigt til værks, ikke mindst med vejrobservationerne, som han har indsamlet og sammenlignet dag for dag med de tilsvarende for Øresund, ligesom han også sammenligner med data fra Thyholm, Gudumlund, Varde og England. Rigtigt på egen boldgade er han, når omtalen af Fredericias skønneste lysthave foranlediger ham til at fortælle om forskellige eksperimenter med formering og beskæring af planter, han selv har foretaget.

Arbejdet med indsamling af materiale til topografierne var således omfattende. Det får da også Strøm til at bedyre, at hans beskrivelse ikke er sket på bekostning af embedspligterne; det har været en bisag. Men typisk nok mener han netop, at den naturhistoriske beskæftigelse kan veje lidt op for den ensomme tilværelse, det kan være at være sognepræst.

Men det er ikke kun i fortalernes beklagelse over manglende redskaber eller

9. Et indtryk af det møjsommelige arbejde, der kunne ligge i det, får man, når Strøm (1762) fortæller, hvordan han på sine rejser medbragte kompas og afpælede strækningerne, så godt han kunne, for at kunne tegne et kort over området.

forkundskaber til at bestemme og beskrive naturgenstandene, eller i redegørelsen for det omfattende arbejde med at skaffe oplysninger, tegne kort osv., at forfatterne glimtvis kommer til syne i topografierne. Det gør de også stedvis i små diskussioner, tvivl og spørgsmål – når de f.eks. bliver usikre på den rette artsbestemmelse eller systematiske klassifikation. Det er i disse små sprækker mellem observationerne, at betingelserne for vidensproduktionen og forfatterens forhandling af topografien kommer til syne. Men der er også sprækker, der lader os ane, hvad naturen også kan være og betyde for forfatterne.

Topografiernes huller og sprækker

Topografierne har altså med en formulering lånt fra J. Butler "huller og sprækker", som på iøjnefaldende måde som bryder med den klassificerende, taksonomiske fremstilling. Hos Butler angiver disse 'huller og sprækker' den konstruktionsproces, hvor citeringen af gældende normer også producerer forskel, eller med andre ord, at den gentagende konstruktionsproces både stabiliserer og forrykker konstruktionen (Butler 1993:10).

Det er i disse huller og sprækker, at forfatterne, deres møjsommelige arbejde og deres tvivl kommer til syne. Men de tillader også en sjælden gang i mellem en skøn natur at ses – på en måde, som ikke tilsiges af den stramme topografiske form, men røber elementer af en følsom holdning til naturen og naturgenstandene. Blandt de mange iagttagelser, Wilse (1767:185) har gjort i Fredericia, hvoraf enkelte lader hans glæde ved naturen skinne igennem, er en "Scarabæus, auratur [en billeart], den uægte spanske Flue [...] ingen Smaragd har prægtigere Farve". Den klassificerende form kan altså ind i mellem alligevel invitere til bemærkninger, hvor et subjekts sansninger og æstetiske følsomhed over for naturen træder

frem. Hos Blicher synes det især at være fuglene, følelserne hæfter sig på, som når han midt i den nøgterne gennemgang af lokalitetens arter pludselig savner nattergalen "Sneefugle [...] flokkes på Agrene mod Snefog. Nattergalen, den lille søde Philomele (motacilla lusciana L.) – ak! den kommer aldrig her. Ville vi høre den, maa vi reise 5 Miile i Sydost", hvorefter han fortsætter artsopregningen: "Thomas i Gjærdet (troglodytes L.) opholder sig gjerne og yngler i Haugerne ..." (1795:93).

Også hos Pontoppidan var naturen tydeligvis skøn, selvom dette aspekt kun lader sig se ind i mellem i teksten. Mest er værket præget af naturhistoriens nøgterne sprog med dets fokus på form, kvantitet, fordeling og relative størrelse (Foucault (1970) 1994), men Pontoppidan elsker også de storslåede udsigter. De norske fjelde er således lystige landskaber, der kan indgive gemytterne "behagelige, høye og muntre Tanker", og fjeldlandskabet er et særegent og farverigt skue med bøndergårdene spredt på adskillige terrasser, brusende bække, rivende elve, små søer, grønne enge, små lunde og bjergtoppe med sne (1752:I: 102–103).

Det sansende subjekts æstetiske vurderinger fremstår ind i mellem som tydeligvis intenderede. Skønne udsigter er således i nogle tilfælde en måde at introducere læseren for egnens topografi. Både Essendrop (1761) og Wilse bruger således aktivt og strategisk prospekter som indledning til deres topografier. I indledningen til Wilses anden del af Fredericia-beskrivelsen (1767) tager han læseren med op på et bestemt punkt på skansen rundt om byen og får dermed også placeret sig selv som naturelskende iagttager. Herfra ser man både Lillebælt brede sig ud i havet med spredte skibe, øer og strand, "hvis steile Banker hist og her bugne ud ligesom svangre af de skønne Jorarter", længere mod nord marker

med grøn tobak og gulbrun hvede, og længst væk skoven med udsigt til en kirke, dale og krat. Det skønne prospekt giver Wilse anledning til at gennemgå landskabstyperne, som senere – atypisk for topografierne – strukturerer gennemgangen af de naturhistoriske arter. Historien gentager sig i hans beskrivelse af Eidsberg præstegæld (Wilse, 1793), hvor han inviterer læseren med op på klippen Eidsberg ”her næst ved Præstegaarden, som Naturen har prydet med et stort Fyrretræe, [...], og der fra mit lille Lysthuus tage Egnen deromkring i Prospect”. Fra dette sted ser Wilse ikke kun kirken, de røde gårde, markerne, en anseelig bæk og et surrende vandfald, men også ”et af tætte Gran-Pyramider kronet Bjerg”, som omslutter denne store og skønne scene (jfr. også Brenna 2011). Det er altså ikke kun mere eller mindre uforvarende, subjektet og dets naturfølsomhed kommer til syne; det er også en måde at invitere læseren ind i teksten og sognet; at stemme til en følsom naturiagttagelse.

Natur og naturhistorie i dansk-norske topografier 1750–1820

Selvom den topografiske tradition i både Danmark og Norge rækker længere tilbage, så bød årene mellem 1750 og 1820 på særlig mange beskrivelser, og de fik også en særlig udformning. Lokalitetens naturhistorie blev nu genstand for undersøgelse; ikke længere blot som en interesse for de lokale forhold af hensyn til den bedre administration af gods og rige, men som et landskab af udnyttede og uudnyttede naturressourcer, som fædrelandet kunne drage nytte af. Naturhistoriens centrale placering havde dog ikke kun sammenhæng med et rent nytteperspektiv, men knyttede også an til en videnskabelig interesse for naturen i sig selv. Men naturhistorien blev mere end det – den udgjorde også en særlig metode og erkendelsesform,

som prægede topografierne i deres helhed. En særlig, næsten skabelonagtig genre dannede sig, hvor fokus var på identifikation af arter – at skabe en slags inventarium over lokaliteten i en nøjagtig og nøgtern form, i princippet uden æstetiske og etiske vurderinger og uden tydeligt forfattersubjekt. På den ene siden blev et sansende og følsomt subjekt i form af en naturelskende og -iagttagende forfatter forudsat, på den anden side gav genrens form dårligt plads til den. Alligevel dukker følsomheden og dens subjekt frem hist og her i teksterne og lader os se ind i det omfattende arbejde med topografierne, i topografernes tvivl og spørgsmål, deres iagttagelser af natur og i det hele taget de følelser, der opvækkes undervejs. Naturen er ikke blot en nyttig natur, men også en skøn natur.

Litteratur

- Adolfsson, M. 2000. *Fäderneslandets Kännedom. Om svenska ortsbekrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar under 1700- och 1800-talet*. Stockholm: Etnologiska Institutionen.
- Berntsen, A. 1656. *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*.
- Beyer, S. M. 1791. *En geographisk-historisk og oeconomisk, fysisk-antiquarisk Beskrivelse over Bringstrup og Sigersted Sogne*. Sorø.
- Blicher, N. (1795) 1978. *Topographie over Vium Præstekald*. <https://dis-danmark.dk/bibliotek/807002.pdf>.
- Blumenbach, J.F. 1793: Haandbog i Naturhistorien.
- Brenna, B. 2011. King of the Road: Describing Norwegian Landscapes in the Eighteenth Century. I: M. Hvattum, J.K. Larsen, B. Brenna og B. Elvebakk: *Routes, Roads and Landscapes*. Farnham: Ashgate, s. 85–96.
- Brenna, B. 2012. Natures, Contexts, and Natural History. *Science, Technology &*

- Human Values*, 37 (4), s. 355–378.
- Butler, J. 1993: *Bodies that matter*. Routledge. New York.
- Büsching, A.F. 1779. Underviisning i Natur-Historien for dem, som enten kun vide lidt, eller slet intet af den.
- Cooper, A. 2007. *Inventing the Indigenous. Local Knowledge and Natural History in Early Modern Europe*. NY: Cambridge University Press.
- Damsholt, T. 2002. Om begrebet 'folk'. I: B. Stoklund, (red.) *Kulturens nationalisering*. København: Museum Tusulanums forlag. 2. udgave, s. 17–47.
- Damsholt, T. (2016). 'At overskue, tilfredsstillende og lyksaliggjøre'. *Kultur Og Klasse*. <https://doi.org/10.7146/kok.v44i121.237> 24, pp. 115–134.
- Eriksen, A. 2007. *Topografenes verden. Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo: Pax Forlag.
- Essendrop, J. 1761. *Physisk Oeconomisk Beskrivelse over Lier Præstegield i Aggershuus Stift i Norge*. https://books.google.dk/books?id=0HBKAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=da&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- Foucault, M. (1970) 1994. *The Order of Things*. London: Routledge.
- Goldschmidt, Simone (2012): *Wissensspuren. Generierung, Ordnung und Inszenierung von Wissen in Erik Pontoppidans Norges Naturlige Historie 1752/53*. Basel og Tübingen: Francke Verlag.
- Grepstad, O. 1997. *Det litterære skattkammer. Sakprosaens teori og retorikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hellspøng, M. 1989. Sockenbeskrivninger. I: B. Ehn og B. Klein (red.) *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlsson, s. 64–75.
- Henningsen, L.N. 2010. Laurids de Thurah og kilderne til Pontoppidans Danske Atlas. I: P.O. Nielsen og U.L. Hansen (red.) *Oldsagskommissionens tidlige år*. København: Det kongelige Oldskriftselskab. https://www.oldskriftselskabet.dk/CustomerData/Files/Folders/4-aarb%C3%B8ger/28_aarboeger2007-01-lh.pdf.
- Horstbøll, H. 2009. In octavo: formater, form og indhold på det populære litterære marked i 1700-tallets Danmark. I: M. Malm, B.S. Sjönell og P. Söderlund (red.) *Bokens materialitet. Bokhistoria och bibliografi*. Stockholm: Svenske Vitterhetssamfundet, s. 197–223.
- Jardine, N., J.A. Secord og E.C. Spary (red.) 1996. *Cultures of Natural History*. Cambridge U.P.
- Kjøbenhavnske Lærde Efterretninger, 1792, no. 2
- Legnér, M. 2004. *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-tallets Sverige*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mellemgaard, S. 2002 "Uanset Rang, Stand eller Kiøn"? Om Konstitueringen af folk og etik gennem naturhistorien i 1700-tallets sidste halvdel. *Tidsskrift for Kulturforskning*. 1, s. 5–21
- Olavius, O. 1787. *Oeconomisk-physisk Beskrivelse over Schagens Kiøbstæd og Sogn*.
- Paludan, J. 1822. *Forsøg til en antiquarisk, historisk, geographisk og statistisk Beskrivelse over Møen*.
- Plot, R. 1686. *The Natural History of Stafford-Shire*. Oxford. https://books.google.dk/books?id=T03JVJkdC9gC&printsec=frontcover&hl=da&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Pontoppidan, E. 1752–53. *Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie, forestillende dette Kongeriges Luft, Grund, Fielde,*

- Vand, Væxter, Metaller, Mineralier, Steen-Arter, Dyr, Fugle, Fiske og omsider Indbyggernes Naturel, samt Sædvaner og Levemaade. København. <https://www.nb.no/nbsok/nb/34de0f4d96b2dd8914eeb75b5b49d484#0>
- Raff, G.C. 1784. *Naturhistorie for Børn*.
- Secord, A. 1994. Science in the Pub. Artisan Botanists in Early Nineteenth-Century Lancashire. *History of Science* 32, pp 269-315.
- Schade, C. 1806. *Forsøg til Beskrivelse over Mors*. <https://dis-danmark.dk/bibliotek/907559.pdf>
- Skovgaard, P. N. 1804. *Beskrivelse over Bornholm*.
- Steensberg, A. (red.) 1969. *Dagligliv i Danmark i et syttende og attende århundrede*. København: Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busck.
- Stoklund, B. 1979–1980. Etnologiske lokalstudier. *Fortid og Nutid*. <https://tidsskrift.dk/fortidognutid/article/view/73629>, pp. 26-34.
- Stoklund, B. 1979. Europæisk etnologi. I: S. Ellehøj, L. Grane mfl. (red.) *Københavns Universitet 1479–1979*. København s. 87–120.
- Strøm, H. 1762. *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge, 1. part*. <https://www.nb.no/nbsok/nb/ce11b4b1f048aebc809c494a0e3e0254?lang=en#0>
- Strøm, H. 1784. *Physisk-oeconomisk Beskrivelse over Eger Præstegield*. <https://books.google.dk/books?id=eZNMAQAAMAAJ&pg=PP5&lpg=PP5&dq=str%C3%B8m+eger+beskrivelse&source=bl&ots=QE2qfTSjRW&sig=ACfU3U3HousO5czyyC5SHWmw3iouxWA&hl=da&sa=X&ved=2ahUKewj22rqntqjoAhXDc-wKHfwRDCcQ6AEwAXoECAkQAQ#v=onepage&q=str%C3%B8m%20eger%20beskrivelse&f=false>
- Topographisk Journal for Norge 1792, vol 1 <https://www.nb.no/items/38bfdfe7bf3bc59d8a82520c9042728?page=9&searchText=topographisk%20journal>.
- Thurah, L. 1756. *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Bornholm*.
- Thurah, L. 1758. *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Amager*.
- Thurah, L. 1758. *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over Øen Samsø*.
- Verdier, N., 2005. Topographie (historique de la notion). *Hypergéó*, p. <https://www.hypergeo.eu/spip.php?mot453>.
- Wille, H. J. 1786. *Beskrivelse over Sillejord Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge*.
- Wilse, J.N. 1767. *Beskrivelse af Stabel-Staden Fredericia*.
- Wilse, J.N. 1779. *Oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn*. <http://www5.kb.dk/e-mat/dod/114118007035.pdf>
- Wilse, J.N. 1793. Topografisk Beskrivelse over Edsbergs Præstegæld. *Topografisk Journal for Norge*, vol 1, 2. hft. <https://www.nb.no/items/38bfdfe7bf3bc59d8a82520c9042728?page=135&searchText=topografisk%20journal%20over%20norge>